

MONIKA WALCZAK

WARTOŚCIUJĄCY WYMIAR KATEGORII RACJONALNOŚCI NAUKI

Pogląd, że problematyka racjonalności nauki dotyczy wartościowego poznania i wartościowej wiedzy naukowej, był wprawdzie przyjmowany w sposób jawny lub ukryty przez wielu filozofów nauki i epistemologów, ale tendencja do ujawniania i przypisywania aksjologicznego wymiaru różnym pojęciom epistemicznym pojawiła się wyraźnie dopiero we współczesnej filozofii nauki. W dyscyplinie tej, uchodzącej – według pozytywistów i neopozytywistów – za jedynie wartą uprawiania lub co najmniej pozytywnie się wyróżniającą ze względu na wysoki stopień obiektywności, dostrzega się dzisiaj, że jej centralne kategorie, jak prawda, racjonalność czy uprawomocnienie, są pojęciami wartościującymi. Zmiana sposobu myślenia jest dość radykalna. We wcześniejszych dyskusjach nad naturą nauki nie tylko pozytywiści, lecz także myśliciele antypozytywistyczni (M. Weber) ostro przeciwstawiali kategorie epistemiczne wartościowaniu, głosząc, w imię obiektywności nauki, że nie ma w niej miejsca na wartości. Postpozytywiści wykazują, że wartościowanie jest istotnie związane z podstawowymi kategoriami epistemicznymi.

Artykuł jest próbą namysłu nad wartościującym wymiarem kategorii racjonalności nauki oraz problemami ontologicznymi i epistemologicznymi, które wymagają rozstrzygnięcia, jeżeli się uzna racjonalność za kategorię wartościującą. Problem wartościującego charakteru tej kategorii omawiam na tle wartościującego i normatywnego podejścia filozofii nauki. Pokazuję, że jest ona, z natury poniekąd, wartościująca i normatywna w swoich zadaniach i stąd używane przez nią kategorie mają także wymiar aksjologiczny (punkt

pierwszy). Wprowadziwszy pojęcie racjonalności nauki (punkt drugi), wskazuję na typowe sposoby orzekania o racjonalności nauki, występujące w dyskusjach nad naturą nauki (punkt trzeci). Biorąc za punkt odniesienia dyskusje nad wartościującym charakterem kategorii występujących w etyce (dobro, zło) i nad znaczeniem sądów moralnych¹, stawiam pytania o znaczenie wypowiedzi dotyczących racjonalności nauki, traktowanych jako wypowiedzi wartościujące². Podejmując próbę wprowadzenia w złożone i trudne dyskusje aksjologiczne, proponuję raczej katalog problemów niż gotowe ich rozwiązania. Krótka prezentacja poszczególnych stanowisk w kwestii interpretacji wypowiedzi o racjonalności nauki jako wypowiedzi wartościujących ma służyć zrozumieniu przedmiotu prowadzonych dyskusji aksjologicznych (punkt czwarty). Na podstawie tej prezentacji stawiam tezę, że najbardziej wiarygodne wydaje się przekonanie, iż wypowiedzi o racjonalności nauki mają sens zarówno wartościujący, jak i opisowy, przy czym staram się wskazać możliwe ujęcia ich sensu wartościującego (punkt piąty).

1. WARTOŚCIUJĄCO-NORMATYWNE PODEJŚCIE FILOZOFII NAUKI

W filozofii nauki istnieją dwa, splecione ze sobą i niekoniecznie opozycyjne, sposoby podejścia do nauki (poznania naukowego): opisowo-wyjaśniający i wartościująco-normatywny³. Pierwsze podejście czyni przedmiotem badań faktycznie uprawianą naukę, czyli to, co historycznie rzecz biorąc, uchodziło lub uchodzi za naukę. Stawia pod jej adresem pytania deskryptywne: jak była/jest uprawiana nauka? oraz eksplikacyjne: dlaczego była/jest

---

¹ M. G. S i n g e r, *Value Judgements and Normative Claims*, w: t e n ż e, *The Ideal of Rational Morality*, Oxford: Clarendon Press 2002, s. 123-151; S. D a r w a l l, A. G i b b a r d, P. R a i l t o n, *Moral Discourse and Practice*, New York: Oxford University Press 1997; L. P. P o j m a n (ed.), *Ethical Theory: Classical and Contemporary Readings*, Belmont, CA: Wadsworth 1989; P. S i n g e r (red.), *Przewodnik po etyce*, Warszawa: Książka i Wiedza 1998.

² Z punktu widzenia językoznawstwa badania nad wartościującym wymiarem języka prowadziła m.in. Jadwiga Puzynina: *Język wartości*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1992 oraz *O znaczeniu wartości*, w: J. B a r t m i ń s k i, M. M a z u r k i e w i c z - B r z o z o w s k a (red.), *Nazwy wartości. Studia leksykalno-semantyczne*, Lublin: Wydawnictwo UMCS 1993, s. 9-21.

³ K. A j d u k i e w i c z, *Metodologia i metanauka*, w: t e n ż e, *Język i poznanie*, t. II, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1985, s. 121-123.

właśnie tak, a nie inaczej uprawiana? Podejście wartościująco-normatywne szuka odpowiedzi na pytania aksjologiczne: Co jest naukowo (poznawczo) wartościowe? W jaki sposób powinno się uprawiać naukę? Projektuje więc pewien ideał nauki (standard/y naukowości) i formułuje odpowiednie do niego reguły metodologiczne. Dla pierwszego podejścia punktem odniesienia są nauki empiryczne, w szczególności historia nauki, jako dyscyplina dostarczająca filozofii nauki materiału faktograficznego, dla drugiego – (klasyczna) logika i (normatywnie rozumiana) epistemologia wraz z wypracowanym na ich gruncie ideałem poznania.

Od początku, niezależnie od tego, czy refleksja nad nauką przybierała postać logiki, epistemologii, metodologii czy filozofii nauki, były w niej obecne elementy wartościujące i normatywne, co więcej, dyscypliny te traktowano jako z istoty swej formułujące ideał wiedzy i dostarczające reguł wartościowego poznania⁴. Przedmiot ich zainteresowań stanowiła natura i znaczenie ocen epistemicznych oraz ogólne zasady nimi rządzące, stosowalne do poszczególnych aktów poznawczych, ich rezultatów i podmiotów poznających⁵. Nic też dziwnego, że główne pojęcia epistemiczne, takie jak „racjonalny”, „uprawomocniony” i „prawdziwy”, były używane w roli wartościującej i normatywnej zarówno w odniesieniu do procesów poznawczych, jak i do ludzkich stanów mentalnych⁶.

Projektem idealnej, ogólnej i koniecznej wiedzy była Platona koncepcja *epistéme*. *Organon* Arystotelesa zawierał wykład metody naukowej, uważanej za niezawodny sposób dochodzenia do wiedzy ogólnej, pewnej i ostatecznej. Narzędzi do budowania systemu tak ujętej, wartościowej wiedzy miała dostarczać logika. Przypisywanie refleksji nad nauką zadań wartościująco-normatywnych było też wyraźnie obecne u początków namysłu nad powstającym na przełomie XVI i XVII wieku matematycznym przyrodoznawstwem. Empirystycznie i indukcyjnie pojmowane dyrektywy uprawiania nauki sformułował F. Bacon w *Novum Organon*. Galileusz, podobnie jak później I. Newton, uważał, że przyrodoznawstwo należy ograniczyć do badania zjawisk ilościowych i stosunków między nimi, przy czym metoda ich badania

---

⁴ S. K a m i ń s k i, *Nauka i metoda. Pojęcie nauki i klasyfikacja nauk*, w: t e n ż e, *Pisma wybrane*, t. IV, Lublin: TN KUL 1992, s. 47-81.

⁵ R. F e l d m a n, *Epistemology and Ethics*, w: *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, t. III, London: Routledge 1998, s. 365.

⁶ E. C o n e e, *Normative Epistemology*, w: *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, t. VII, London: Routledge 1998, s. 37-38.

powinna być doświadczalna i matematyczna. Normatywnie rozumiana metoda zdobywania wiedzy pewnej była główną ideą epistemologii Kartezjusza⁷. To ona zainicjowała wiarę we wszechmoc metody naukowej i reguł metodologicznych, trwającą do dzisiaj i często podtrzymywaną, mimo wielu głosów krytycznych.

Ideał wiedzy, którego realizacją miałyby być matematyczne przyrodoznawstwo Newtona (*Philosophiae naturalis principia mathematica*, 1687), sformułował I. Kant. Ideał ten stał się inspiracją dla wielu filozofów nauki. Sam Kant nie opracował jednak reguł metodologicznych uprawiania nauk przyrodniczych, natomiast uczynił to, nawiązując do poglądów Kanta, W. Whewell⁸. Zwolennikiem indukcjonizmu, rozumianego jako opisowy i zarazem normatywny pogląd, że rozwój nauki przebiega w myśl tzw. kanonów indukcji, stanowiących uniwersalny sposób poznania naukowego, był J. S. Mill. Wartościująco-normatywne rozumienie namysłu nad nauką przybrało zideologizowaną, karykaturalną postać w XIX-wiecznym scjentyzmie, według którego jedynie przyrodoznawcza metoda naukowa miała zapewnić wartościową wiedzę, a przyrodoznawstwo było uważane za najwspanialsze dzieło człowieka, spełniające względem niego misję religijną, moralną, społeczną i polityczną.

Wartościujący i normatywny charakter miała również filozofia nauki (logika nauki) logicznego empiryzmu (logicznego pozytywizmu). Jej przedmiotem była nauka, pojęta jako system wiedzy idealnej (uporządkowana dedukcyjnie teoria), oraz skodyfikowane reguły jej budowania. Głosząc fizykalizm, logiczni empiryści uważali, że każda nauka zasługująca na miano rzetelnego poznania musi posługiwać się metodą najbardziej zaawansowanych nauk przyrodniczych (fizyki). Wspólne dla wszystkich nauk reguły metodologiczne rządzą budowaniem systemu wiedzy empirycznej: definiowaniem występujących w nim terminów, jego składnią oraz uznawaniem należących do niego twierdzeń. Odchodząc od indukcjonistycznego i weryfikacjonistycznego widzenia metody naukowej na rzecz dedukcjonizmu i falsyfikacjonizmu, zadanie sformułowania niezmiennych reguł uprawiania nauki stawiał filozofii nauki K. Popper oraz inni krytyczni racjoniści (W. W. Bartley i J. Watkins).

---

⁷ Epistemologię (metodologię) normatywną, która główny wysiłek skupia na znalezieniu i zalecaniu sposobów (metod) udoskonalania indywidualnej i zbiorowej działalności poznawczej, nazywa się epistemologią doradczą (*advisory epistemology*). Tamże, s. 35.

⁸ W. S a d y, *Spór o racjonalność naukową. Od Poincarégo do Laudana*, Wrocław: Fundacja na Rzecz Nauki Polskiej 2000, s. 20.

Wyraźnie wartościująco i normatywnie rozumiał swą metodologię naukowych programów badawczych I. Lakatos.

Wyłomem w tradycji wartościująco-normatywnego uprawiania refleksji nad nauką stała się tzw. nowa filozofia nauki: poglądy głoszone przez R. Hansona, S. E. Toulmina, a zwłaszcza T. S. Kuhna⁹. Ten ostatni odrzucił wizję nauki logicznego empiryzmu jako ahistoryczną, wyidealizowaną, aprioryczną i błędną, bo niezgodną z faktycznym sposobem uprawiania nauki. Żadne uniwersalne reguły metodologiczne nie istnieją. Przy wyborze metod badawczych i teorii naukowych naukowcy kierują się historycznie zmiennymi paradygmatami. Ideały nauki i reguły metodologiczne formułowane są jedynie wewnątrzparadygmatycznie. Zadaniem teoretyka nauki nie jest więc pouczanie naukowców, jak powinni uprawiać naukę, lecz zdawanie sprawy z rzeczywistych mechanizmów jej rozwoju.

Odwrót od podejścia wartościująco-normatywnego i zwrot ku opisowo-wyjaśniającemu miał miejsce równolegle w epistemologii, w kontekście dyskusji nad wiedzą (naukową) i uprawomocnieniem, toczonych m. in. przez N. Goodmana, J. Rawlsa, J. Pollocka, G. Harmanna i R. Chisholma¹⁰. Odrzucenie tradycyjnie normatywnego podejścia epistemologii i zastąpienie go podejściem opisowo-empirycznym, w postaci znaturalizowanej epistemologii, zaproponował W. V. O. Quine¹¹. Epistemologia, jego zdaniem, powinna być dziedziną nienormatywną, gałęzią psychologii opisowej, prowadzącą badania empiryczne nad sposobami tworzenia przez ludzi przekonań. Wraz ze śmiercią fundamentalizmu i „unaukowieniem” teorii wiedzy, jak sądzi Quine i inni naturaliści, zabrakło miejsca dla tradycyjnie normatywnego podejścia epistemologii i metodologii.

Chociaż wielu epistemologów nie akceptuje pomysłu wyrugowania z epistemologii zagadnień normatywnych, to jednak zgadzają się oni na ogół co do tego, że epistemologia może odnieść korzyści ze ściślejszych związków z naukami empirycznymi, zwłaszcza kognitywnymi. Jeżeli przyjąć, że zadaniem epistemologii jest usprawnianie ludzi w czynnościach poznawczych, np.

---

⁹ *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago 1962 [*Struktura rewolucji naukowych*, tłum. H. Ostromęcka, Warszawa 1968, 2001].

¹⁰ Ch. D r e w, *Contemporary „Foundationalism” and the Death of Epistemology*, „*Metaphilosophy*”, 20(1989), nr 2, s. 116-119.

¹¹ *Epistemology Naturalized*, w: t e n z e, *Ontological Relativity and Other Essays*, New York 1969, s. 69-90 [*Epistemologia znaturalizowana*, tłum. B. Stanosz, w: W. V. O. Q u i n e, *Granice wiedzy i inne eseje filozoficzne*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy 1986, s. 106-125].

we wnioskowaniu, to zostanie ono najlepiej spełnione, jeśli skupi się ona na empirycznym poznaniu faktycznych sposobów wnioskowania i na odkrywaniu ludzkich zdolności poznawczych.

Epistemologia bowiem, pozbawiona empirycznego zaplecza, może zalecać jałowe, utopijne strategie poznawcze, których ludzie i tak nie będą w stanie zrealizować, oraz korygować błędy, których w rzeczywistości wcale nie popełniają¹².

W obrębie tradycji normatywnego uprawiania filozofii nauki mieszczą się poglądy L. Laudana¹³, według którego jej zadanie polega na uprawomocnieniu akceptacji bądź też odrzucenia reguł metodologicznych. Nie zgadzając się ze stanowiskiem Quine'a i innych naturalistów w sprawie koncepcji filozofii nauki, Laudan uważa, że naturalizacja metodologii nie pociąga za sobą jej denormatywizacji. Przeciwnie, można pokazać, że całkowicie „naukowa” i mocno „deskryptywna” metodologia ma konsekwencje normatywne.

Reguły o postaci: „jeżeli czymś celem jest *y*, to powinien on wykonać *x*” zawsze stwierdzają relację między środkami a celami. Każda tego rodzaju reguła zakłada, że wykonanie *x* faktycznie przyczynia się do osiągnięcia *y* lub stanowi krok w kierunku realizacji *y*.

Reguły metodologiczne są zatem wypowiedziami na temat skutecznych środków osiągania wyznaczonych celów. Opierają się one na twierdzeniach o świecie empirycznym i są częścią wiedzy empirycznej, nie zaś czymś całkowicie od niej różnym.

Nie istnieje więc potrzeba żadnej odrębnej metametodologii nauki, ponieważ wybór między rywalizującymi metodologiami można dokonywać w taki sam sposób, w jaki dokonuje się wyboru między rywalizującymi teoriami empirycznymi¹⁴.

---

¹² F e l d m a n, *Epistemology*, s. 367.

¹³ *Progress and Its Problems. Towards a Theory of Scientific Growth*, London: Routledge & Kegan Paul 1977, oraz *Science and Values. The Aims of Science and Their Role in Scientific Debate*, Berkeley–Los Angeles–London: University of California Press 1984.

¹⁴ L. L a u d a n, *Beyond Positivism and Relativism. Theory, Method and Evidence*, Boulder, CO: Westview Press 1996, s. 125-141. Podobny do Laudana pogląd głosi Wolfgang Spohn (*Wie kann die Theorie der Rationalität normativ und empirisch zugleich sein?*, w: L. H. Echenberger, K. Gähde (Hrsg.), *Ethische Norm und empirische Hypothese*, Frankfurt a. M. 1993, s. 151-196), twierdząc, że między empirycznymi, intuicyjnymi przypadkami racjonalności a normami postępowania zachodzi sprzężenie zwrotne.

2. RACJONALNOŚĆ I NAUKA

W XX wieku kategoria racjonalności stała się centralnym pojęciem, wokół którego zogniskowały się dyskusje na temat wartościowego poznania naukowego i reguł uprawiania nauki. Stopniowo pojęcie racjonalności stało się w filozofii nauki i epistemologii synonimem tego wszystkiego, co wartościowe poznawczo, co stanowi cel dążeń naukowych i ukierunkowuje uprawianie nauki. Problemy, jakie napotyka interpretacja racjonalności jako kategorii wartościującej, wydają się więc dobrym przykładem pytań, na które trzeba odpowiedzieć, interpretując pojęcia epistemiczne jako pojęcia wartościujące.

Przy próbach definiowania i eksplikowania tego, czym jest nauka i racjonalność nauki, występuje zjawisko kołowości, typowe dla pojęć podstawowych. Z jednej strony definicja i eksplikacja nauki odwołuje się do pojęcia racjonalności, z drugiej zaś racjonalność jest definiowana przez odniesienie do nauki. Wśród filozofów nauki nie ma zgody co do tego, która kategoria jest pierwotniejsza, tzn. czy sposób rozumienia nauki wyznacza sposób rozumienia racjonalności, czy przeciwnie, sposób rozumienia racjonalności wyznacza to, co należy uważać za naukę. Być może pytania te są źle postawione, ponieważ z jednej strony to, o jakie pojęcie racjonalności chodzi, zależy w dużej mierze od tego, czemu się je przypisuje (jak rozumianej nauce), z drugiej zaś o sposobie rozumienia nauki decydują kryteria naukowości, pozwalające na odróżnienie nauki od tego, co nią nie jest, a wśród nich kryterium (kryteria) racjonalności.

1) Nauka jest zjawiskiem złożonym i dynamicznym, poddającym się z trudem zabiegom definicyjnym. Na użytek dyskusji nad racjonalnością nauki wyróżniam trzy sposoby jej rozumienia: (a) jako rodzaj działania, w postaci takich czynności naukowych, jak opis, wyjaśnianie, argumentowanie, uzasadnianie, dowodzenie, stawianie pytań, definiowanie, obserwacja, eksperymentowanie, budowanie teorii naukowej, podejmowanie decyzji, dokonywanie wyboru; (b) jako wytwór działań naukowych, w szczególności jako rodzaj wiedzy, w postaci twierdzeń, zdań obserwacyjnych, praw naukowych, przekonań, zbiorów przekonań, definicji, pytań, hipotez, teorii naukowych, paradygmatów, tradycji badawczych; (c) jako dziedzina kultury, którą tworzą m.in. instytucje naukowe, narzędzia i środki uprawiania nauki, naukowcy, wspólnoty badawcze¹⁵.

---

¹⁵ K a m i ń s k i, *Nauka i metoda*, s. 183-184.

2) Termin „racjonalność” jest nazwą abstrakcyjną, utworzoną od predykatu „racjonalny”, przy czym jego sens zmienia się w zależności od tego, do czego się go odnosi. Racjonalność jest cechą relacyjną, która przysługuje różnym nośnikom. Charakterystyka racjonalności dotyczy dwóch elementów: nośników racjonalności oraz jej kryteriów. Nośnikiem racjonalności jest to, czemu przypisywana jest kwalifikacja racjonalności. Kryteria racjonalności są cechami, na podstawie których odróżnia się nośnik racjonalny od pozbawionego tej cechy (irracjonalnego, nieracjonalnego, pozaracjonalnego, aracjonalnego), np. działanie racjonalne od działania pozbawionego racjonalności. Kryteria racjonalności są wtórne wobec jej nośników, w tym sensie, że są one własnościami swoistymi dla poszczególnych nośników racjonalności bądź ich elementów. Efektywność działania np. jest jednym z kryteriów racjonalności działania, natomiast nie nadaje się na kryterium racjonalności systemu twierdzeń. Podobnie niesprzeczność systemu twierdzeń jest kryterium jego racjonalności, natomiast nie nadaje się na kryterium racjonalności kultury itd. Nawet gdyby takie kryteria, jak efektywność czy niesprzeczność, uznać za uniwersalne kryteria racjonalności, w tym sensie, że pozwalają kwalifikować jako racjonalny lub nieracjonalny każdy nośnik racjonalności, ich sens byłby różny w odniesieniu do różnych nośników, tzn. niesprzeczność znaczyłaby coś innego w kontekście systemu twierdzeń, a coś innego w kontekście działania czy świata. Nie wydaje się więc słuszna teza, jakoby istniały uniwersalne, tzn. stosowalne do wszystkich możliwych nośników, kryteria racjonalności.

3) Racjonalność nauki to typ racjonalności wyznaczony nieostro przez kryteria racjonalności, utożsamiane zwykle z kryteriami naukowości, a zastosowane do nauki rozumianej jako określone działanie, typ wiedzy lub dziedzina kultury. Podobnie jak racjonalność w ogóle, racjonalność nauki jest własnością relacyjną, przysługująca poszczególnym nośnikom będącym „elementami” nauki. W filozofii nauki bierze się pod uwagę następujące typy nośników racjonalności nauki: działania naukowe, ich wytwory, cele nauki (ewentualnie ich wybór, który jest rodzajem działania), rozwój nauki lub zmianę w nauce oraz podmiot uprawiający naukę. Wszystkie one wydają się redukować do nośników podstawowych, jakimi są działania naukowe i wytwory tych działań. Wśród kryteriów racjonalności nauki tradycyjnie wymienia się jej metodyczność, intersubiektywną sensowność i precyzję jej języka, intersubiektywną (empiryczną) sprawdzalność twierdzeń, sposób ich uzasadnienia oraz niesprzeczność teorii naukowych. W toku dyskusji do listy tej dodano m.in. koherencję teorii naukowych, postawę krytyczną naukowców,

owocność teorii naukowych, ich twórczy charakter, moc heurystyczną, wyjaśniającą i przewidywczą, prostotę teorii naukowych, ich oryginalność oraz rozwiązywanie problemów.

3. TYPOWE SPOSOBY ORZEKANIA O RACJONALNOŚCI NAUKI

W dyskusjach na temat nauki występują następujące sposoby wartościującego orzekania o jej racjonalności: (1) rzeczownikowy¹⁶, przy użyciu terminów: „racjonalność”, „irracjonalność”, „rozum”, „racja”, „racjonalizm”, „racjonalista”, „irracjonalizm”, „irracjonalista”; typowymi dla niego frazami są: „x przysługuje racjonalność (irracjonalność)”, „racjonalność nauki polega na tym a na tym”; (2) przymiotnikowy¹⁷, przy użyciu orzeczników „racjonalny”, „irracjonalny”, „nieracjonalny”, „aracjonalny”, „pozaracjonalny”, gdzie najczęściej spotykanymi wyrażeniami są: „x jest racjonalny”, „x jest irracjonalny”, „x jest bardziej racjonalny niż y”; (3) przysłówkowy¹⁸, w postaci wypowiedzi formułowanych przy użyciu słów „racjonalnie”, „irracjonalnie”, „nieracjonalnie” itp., a często spotykana fraza to: „jest racjonalnie (irracjonalnie) działać tak a tak”; (4) czasownikowy, najrzadziej spotykany w kontekście dyskusji nad racjonalnością nauki, za pomocą terminu „racjonalizować”, jak w zwrocie „y racjonalizuje x”.

Ponieważ racjonalność nauki rozumiem jako cechę relacyjną, przypisywaną nauce pojętej jako działanie, jego wytwory lub jako dziedzina kultury, za wzorcowy przykład wypowiedzi o racjonalności nauki uważam twierdzenia typu „x jest racjonalny” oraz „x jest bardziej racjonalny niż y”.

---

¹⁶ Przykładem tego rodzaju orzekania może być następujący cytat: „Racjonalność – niezależnie od tego, czy mówimy o racjonalnym działaniu czy racjonalnym przekonaniu – polega na działaniu lub żywieniu przekonania dlatego, że mamy dobre racje na rzecz takiego postępowania” (L a u d a n, *Progress*, s. 123).

¹⁷ „[...] przy danym świadectwie *e* zaakceptowanie niepewnej hipotezy *h* jest rzeczą racjonalną, jeżeli jest możliwe, że hipoteza ta jest prawdziwa, a ponadto stanowi ona najlepsze dostępne wyjaśnienie dla *e*” (J. W a t k i n s, *Nauka a sceptycyzm*, tłum. E. i A. Chmieleccy, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1989, s. 24).

¹⁸ „Można racjonalnie obstawać przy programie ulegającym degeneracji, dopóki nie zostanie on zdystansowany przez program konkurencyjny, a nawet dłużej” (I. L a k a t o s, *History of Science and its Rational Reconstruction*, „Boston Studies in the Philosophy of Science”, 8(1972), s. 104).

4. STANOWISKA W SPRAWIE INTERPRETACJI WYPOWIEDZI O RACJONALNOŚCI NAUKI JAKO WYPOWIEDZI WARTOŚCIUJĄCYCH

Zaliczenie kategorii racjonalności nauki do kategorii wartościujących jest równoznaczne z przyznaniem twierdzeniom o racjonalności nauki oraz orzecznikowi „racjonalny” i jego antonimom sensu wartościującego. Inaczej mówiąc, twierdzenia o racjonalności nauki są zdaniem wartościującymi (ocenami), a orzecznik „racjonalny” jest predykatem wartościującym (oceniającym). Problem stanowi interpretacja sensu wypowiedzi o racjonalności jako wypowiedzi wartościujących. Chodzi o odpowiedź na następujące, ważne zarówno dla teorii racjonalności nauki, jak i jej metateorii, pytania: (1) Jakim rodzajem własności jest racjonalność? (2) W jakich związkach pozostaje ona z innymi własnościami, w szczególności z własnościami badanymi przez nauki przyrodnicze lub szerzej, empiryczne? (3) Czy własność bycia racjonalnym lub relacja bycia dobrą racją na rzecz czegoś istnieje realnie? (4) Jakim rodzajem orzecznika jest orzecznik „racjonalny” i jego antonimy? (5) W jakich stosunkach pozostają one do innych predykatów, w szczególności predykatów, którymi posługują się nauki przyrodnicze, lub szerzej, empiryczne? (6) Jakim rodzajem zdań są twierdzenia o racjonalności nauki? (7) Co denotują twierdzenia o racjonalności nauki i czy w ogóle denotują one coś istniejącego realnie? (8) W jakich relacjach pozostają twierdzenia o racjonalności nauki do innych twierdzeń, w szczególności twierdzeń formułowanych przez nauki empiryczne, np. przez psychologię kognitywną?

Twierdzenia i orzeczniki wartościujące przeciwstawiane są twierdzeniom i orzecznikom opisowym¹⁹, stąd też pytania o specyfikę wypowiedzi wartościujących mogą przybrać następującą postać: (1) Co decyduje o zaliczaniu pewnych wypowiedzi do ocen, innych zaś do opisu? (2) Jak odróżnić ocenę od opisu? (3) Jak odróżnić zdania/sądy wartościujące od zdań/sądów opisowych? (4) Jak odróżnić orzeczniki wartościujące od orzeczników opisowych?²⁰ Wypowiedź można uznać za wartościującą (ocenę), stosując dwa,

---

¹⁹ Dychotomia „opis–ocena”, przybierająca w klasycznym sformułowaniu D. Hume’a postać dystynkcji: „fakt–wartość” oraz „jest (był)–powinien (powinność)”, jest zakładana w prezentowanych dyskusjach aksjologicznych.

²⁰ Problemy te podejmowała m.in. Maria Ossowska w pracach: *Podstawy nauki o moralności*, Warszawa 1947, 1966, oraz *Ocena i opis*, w: t a ż, *O człowieku, moralności i nauce. Miscellanea*, Warszawa: PWN 1983, s. 314-330; *O dwóch rodzajach ocen*, w: tamże, s. 367-376; *Ocena a zdanie spostrzegawcze*, w: tamże, s. 385-386; *Co to jest ocena?*, w: tamże, s. 397-398; *Rola ocen w kształtowaniu pojęć*, w: tamże, s. 529-536. Por. też Z. N a j d e r, *Zdania opisowe a wartościujące*, „Studia Semiotyczne”, 2(1971), s. 139-161.

niekoniecznie rozłączne, kryteria. Po pierwsze, jako ocenę można traktować wszelkie wypowiedzi zawierające takie orzeczniki wartościujące, jak „dobry”, „zły” i pochodne, w tym predykat „racjonalny” i jego antonimy (węższa koncepcja oceny). Po drugie, za ocenę można uznać nie tylko wypowiedzi pierwszego rodzaju, lecz także wszelkie wypowiedzi wyrażające pochwałę albo naganę, chociaż nie zawierają one orzeczników oceniających. O ich wartościującym charakterze decyduje intencja wypowiedzi i jej kontekst sytuacyjny (szersza koncepcja oceny). Oceny w drugim znaczeniu są zwykle formułowane za pomocą orzeczników przypisujących przedmiotom ocenianym pewne własności, za które przedmioty te zwykło się w danym środowisku chwalić lub ganić²¹. Ponieważ przedmiotem moich zainteresowań są wypowiedzi o nauce zawierające orzecznik „racjonalny” oraz jego antonimy bądź pochodne, ograniczę więc swoje uwagi do ocen w pierwszym znaczeniu, a pominię ocenę w sensie drugim.

Używany w filozofii nauki i epistemologii orzeczniki „racjonalny” i jego antonimy, np. „irracjonalny”, funkcjonują podobnie (analogicznie) do orzeczników „dobry” i „zły”, którymi posługuje się etyka. Predykat „racjonalny”, przypisywany nauce, znaczy tyle, co „poznawczo (epistemicznie) dobry”, „wartościowy dodatnio” w dziedzinie nauki (poznania), a „irracjonalny” – tyle, co „poznawczo zły”, „wartościowy ujemnie” w dziedzinie nauki (poznania). Podobnie jak w filozofii nauki czy epistemologii, rozbudowanych określeń używa się w obrębie etyki, twierdząc, że coś jest „moralnie dobre” lub „moralnie złe”. Dookreślenia: „poznawczo”, „epistemicznie” czy „moralnie” sygnalizują, o jaki rodzaj wartości (dobra lub zła) chodzi i jakich dziedzin ten rodzaj wartości dotyczy.

Jeśli przyjąć, że ocenę odróżnia się od opisu na podstawie orzeczników wartościujących, to sprawą podstawową staje się odróżnienie orzeczników oceniających od orzeczników opisujących. Jedną z propozycji tej dystynkcji pochodzi od G. E. Moore’a²². Przyjmuje on, że istnieją specyficzne orzeczniki oceniające (*predicates of value*), takie jak „dobry”, „zły”, oraz orzeczniki, które się za ich pomocą definiuje. Odpowiada im szczególny rodzaj własności, zwanych przez Moore’a własnościami etycznymi (aksjologicznymi), w przeciwieństwie do własności empirycznych (naturalnych, fizycznych), takich jak cecha oznaczana przez słowo „żółty”. Orzeczniki oceniające cha-

²¹ O s s o w s k a, *Ocena i opis*, s. 317-318.

²² *Zasady etyki*, przeł. Cz. Znamierowski, Warszawa 1919.

rakteryzują przedmiot inaczej niż orzeczniki opisowe. Orzeczniki opisowe mówią coś o przedmiocie, określają go, podczas gdy orzeczniki oceniające tego nie czynią. Inaczej mówiąc, własności odpowiadające orzecznikom pierwszego typu składają się na dany przedmiot, są jego „elementami”, podczas gdy cechy odpowiadające orzecznikom oceniającym nie wchodzą w skład przedmiotu²³. Podana przez Moore’a charakterystyka orzeczników oceniających przenosi trudność z poziomu orzekania na poziom rzeczywistości, angażując problem odróżnienia własności empirycznych od własności aksjologicznych lub, mówiąc inaczej, faktów od wartości.

Analogia między sposobem posługiwania się predykatami „dobry” i „zły” w etyce a sposobem posługiwania się terminem „racjonalny” i „irracjonalny” w filozofii nauki pozwala zastosować podejście Moore’a do orzecznika „racjonalny” i jego antonimów. Za jedno z możliwych rozwiązań problemu odróżnienia orzeczników epistemicznych (jako rodzaju orzeczników aksjologicznych) od orzeczników opisowych można uznać odwołanie się do różnicy między własnościami empirycznymi, które są oznaczane przez orzeczniki opisowe, a własnościami epistemicznymi (jak racjonalność lub prawda), do których odnoszą się orzeczniki wartościujące poznawczo. Przy czym, zgodnie ze stanowiskiem antynaturalistycznym²⁴, własności epistemiczne należałoby uznać za istniejące realnie, autentyczne własności przedmiotów (twierdzeń, przekonań, działań), choć niekoniecznie za całkowicie niezależne lub niezwiązane z ich cechami naturalnymi. Inaczej mówiąc, istnieją fundamentalne fakty epistemiczne, których nie można zredukować do faktów empirycznych. Twierdzenie: „ p stanowi rację (*evidence*) dla q ”, nie jest równoznaczne z twierdzeniem: „jest faktem empirycznym, że kiedy p jest prawdziwe, q jest także prawdziwe”. Poglądu takiego broni np. R. Chisholm²⁵, który uważa, że wszystkie pojęcia epistemiczne mogą być ostatecznie rozumiane w kategoriach relacji epistemicznej „bycia bardziej rozsądnym (*reasonable*) niż” oraz w kategoriach „żywienie przekonania, że p , jest bardziej rozsądne niż żywienie przekonania, że q ”²⁶. Problemem do rozwiązania pozostaje to, w jaki

²³ O s s o w s k a, *Ocena i opis*, s. 316.

²⁴ W metaetyce stanowisko antynaturalistyczne przypisuje się intuicjonistom (H. A. Prichard, G. E. Moore, i W. D. Ross), I. Kantowi i neokantystom (H. Cohen, R. Otto, W. Windelband, H. Rickert) oraz fenomenologom (E. Husserl, M. Scheler, N. Hartmann, R. Ingarden).

²⁵ *Theory of Knowledge*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall 1966, 1977 [*Teoria poznania*, tłum. R. Ziemińska, Lublin 1994]; *Firth and the Ethics of Belief*, „Philosophy and Phenomenological Research”, 51(1991), no. 1, s. 119-28.

²⁶ F e l d m a n, *Epistemology*, s. 367.

sposób cechy epistemiczne lub fakty epistemiczne są poznawczo dostępne; czy poznaje się je dzięki określonego typu intuicji, czy też *a priori*.

Opozycyjne wobec antynaturalizmu stanowisko naturalistyczne²⁷ głosi, że różnica między epistemicznymi orzecznikami oceniającymi (cechami epistemicznymi) a orzecznikami opisowymi (cechami empirycznymi) jest pozorna. Ponieważ realnie istnieją tylko te empiryczne cechy przedmiotów, które są ujawniane przez nauki przyrodnicze (własności przyczynowe, strukturalne, przestrzenne i czasowe itp.), zatem epistemiczne cechy np. przekonań albo są redukowalne do własności empirycznych²⁸, albo są cechami empirycznymi do nich nieredukowalnymi, albo faktycznie nie istnieją. Naturalista w kwestii ocen będzie więc twierdził, bądź że da się przeprowadzić (definicyjną) redukcję orzeczników epistemicznych, a przynajmniej ich treści opisowej, do orzeczników empirycznych, bądź że odnoszą się one do pewnych empirycznych cech przedmiotów, bądź że terminy wartościujące należy wyeliminować z refleksji nad poznaniem (nauką). Pierwsze rozwiązanie wymaga odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób orzeczniki (własności) epistemiczne są redukowalne do empirycznych, drugie, jak orzeczniki epistemiczne są powiązane z epistemicznymi cechami (np. za pomocą przyczynowej teorii referencji), trzecie zaś, jak je wyeliminować i wykazać konieczność takiej eliminacji (eliminatywizm)²⁹.

Opowiadający się za redukcją orzeczników oceniających do opisowych naturaliści nie muszą twierdzić, że znaczenie terminów wartościujących jest w pełni ujmowane przez definicje redukcyjne. Mogą oni uznawać, że orzeczniki oceniające mają zarówno treść opisową, jak i oceniającą³⁰. Definicje redukcyjne wyrażają sedno ich opisowego znaczenia i artykułują w języku naukowym to, czym są własności epistemiczne. Wobec właściwego elementu wartościującego terminów oceniających, pozostającego po redukcji, naturaliści

---

²⁷ W metaetyce głównym zwolennikiem naturalizmu jest J. S. Mill, a współcześnie m.in. P. Geach, R. Boyd, P. Foot.

²⁸ Tak sądzą reliabilisci, którzy definiują „uprawomocnione (racjonalne) przekonanie” jako „przekonanie spowodowane przez wiarygodny, psychologiczny proces tworzenia przekonań”; np. A. I. G o l d m a n, *Epistemology and Cognition*, Cambridge, MA: Harvard University Press 1986; t e n ż e, *Liaisons: Philosophy Meets the Cognitive and Social Sciences*, Cambridge, MA: MIT Press 1992.

²⁹ S. P. S t i c h, *From Folk Psychology to Cognitive Science: The Case Against Belief*, Cambridge, MA: MIT Press 1983.

³⁰ V. K r a f t, *Wertbegriffe und Werturteile*, w: H. A l b e r t, E. T o p i t s c h, *Werturteilsstreit*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1979, s. 44-63.

mogą zajmować różne stanowiska. Jedni mogą traktować go jako wyraz indywidualnych postaw wobec empirycznych własności przedmiotów (interpretacja emotywna), inni jako wyraz zobiektywizowanego stanowiska wobec tych własności, w szczególności stanowiska wobec nich jako środków służących do osiągnięcia określonych celów (interpretacja instrumentalistyczna). Przy pierwszej interpretacji stanowisko zajmowane wobec empirycznych własności przedmiotów nie ma podstawy w nich samych i jest arbitralne, przy drugiej zaś zajmuje się je „z podstawą w rzeczy”, gdyż narzucają ją jakoś same empiryczne cechy przedmiotów³¹.

Pogląd, że wypowiedzi wartościujące o nauce (typu „działanie naukowe jest racjonalne”) mają sens opisowy, tzn. wyrażają wiedzę propozycjonalną, rozumianą jako prawdziwe i uprawomocnione przekonania, nazywany jest kognitywizmem. Pogląd ten uznają zarówno stanowiska antynaturalistyczne, jak i część stanowisk naturalistycznych³².

Zdaniem kognitywistów, twierdzenia wartościujące typu: „x jest racjonalny”, wyrażają przekonania³³, postawy propozycjonalne, a nie postawy pozapoznawcze, np. pragnienia czy życzenia. Przekonania tym się różnią od pragnień (choć różnica ta nie zawsze jest ostra), że muszą „pasować” do świata, który jest jakoś dany. Ich zadaniem jest „uchwycenie” świata. Pragnienia natomiast dopasowują świat do siebie, dotyczą tego, jakim chciałoby się go widzieć. Nie można winić pragnień za to, że świat jest inny, niż chciałoby się, aby był, natomiast można mieć zastrzeżenia do przekonania, jeżeli rzeczywistość jest inna, niż ją one przedstawiają.

Kognitywizm jest ściśle powiązany z realizmem aksjologicznym, uznającym, że wypowiedzi wartościujące są zdaniami w sensie logicznym, tzn. sto-

---

³¹ Tamże, s. 52-53.

³² W metaetyce stanowisko kognitywizmu reprezentują intuicjoniści, I. Kant i neokantyści, fenomenologowie oraz część naturalistów, współcześnie m.in. J. R. Searle, D. Brink, J. Dancy i J. McDowell.

³³ Zarówno termin „przekonanie” (*belief*), jak i „postawa propozycjonalna” (*propositional attitude*) używane są w trzech różnych, choć powiązanych znaczeniach. Po pierwsze, „przekonanie” odnosi się do zaakceptowanego (uznanego za prawdziwy) sądu, czyli całości złożonej z treści przekonania i aktu bycia przekonanym. Po drugie, oznacza treść przekonania, czyli to, o czym jest się przekonany (sąd, *proposition*). Po trzecie, odnosi się do postawy zajmowanej przez podmiot wobec sądów, czyli do rodzaju stanu psychicznego podmiotu rozumianego jako (aktualny) akt bycia przekonany lub jako dyspozycja do bycia przekonany co do danego sądu (P. K. M o s e r, D. H. M u l d e r, J. D. T r o u t, *The Theory of Knowledge. A Thematic Introduction*, New York–Oxford: Oxford University Press 1998; G. O p p y, *Propositional Attitudes*, w: *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, t. VII, London 1998, s. 779-787).

suje się do nich kwalifikacja prawdy i fałszu. Głosi on, że fakty (własności) epistemiczne są obiektywne i różne od innych rodzajów faktów (teza ontologiczna), niezależne od przekonań na ich temat i dlatego można się co do nich mylić (teza epistemologiczna). Problem, jak fakty te są poznawalne, a dokładniej, w jaki sposób uzasadniane są twierdzenia wartościujące, jest rozwiązywany już to na rzecz jakiegoś rodzaju empiryzmu, jak to czynią naturaliści, już to jakiejś postaci aprioryzmu, jak u antynaturalistów. Ci ostatni, broniąc wartościująco-normatywnej epistemologii, powołują się na przykład matematyki, którą uważają za dziedzinę wiedzy *a priori*. Nie neguje się wartości wiedzy matematycznej tylko dlatego, że nie spełnia ona warunków naukowości wyznaczanych przez naturalistów. Duża część antynaturalistycznej epistemologii jest podobna pod względem metody i przedmiotu badań do matematyki i dlatego odrzucanie jej w imię naturalistycznego ideału nauki, ponieważ trudno w niej o raz na zawsze ustalone rezultaty, nie wydaje się uzasadnione³⁴.

Opozycyjny wobec kognitywizmu akognitywizm (anty kognitywizm³⁵) głosi, że zdania wartościujące nie wyrażają żadnej wiedzy, stąd nie mogą być interpretowane jako prawdziwe, uzasadnione przekonania. Kwalifikacja prawdy i fałszu nie stosuje się do zdań wartościujących typu „*x* jest racjonalne”, ponieważ nie odnoszą się one do jakiegoś szczególnego rodzaju faktów epistemicznych, nie wyrażają przekonań, lecz tylko postawy niepropozycjonalne, w szczególności nastawienia i odczucia wypowiedzianego je podmiotu (emotywizm³⁶). Orzeczniki wartościujące, takie jak „racjonalny” i jego antonimy, nie mają znaczenia opisowego, ale są używane do wyrażania aprobaty lub dezaprobaty, do nakazywania lub zakazywania jakiegoś postępowania. Umiarkowany akognitywizm przyznaje wypowiedziom wartościującym także sens opisowy, uznaje go jednak za wtórny wobec ich znaczenia wartościującego, polegającego na wyrażaniu uczuć lub skłanianiu kogoś do zajęcia określonych postaw. Chociaż akognitywizm w kwestii interpretacji wypowiedzi o racjonalności nauki jest jednym z możliwych do zajęcia stanowisk, to jednak budzi mniej zainteresowania niż akognitywizm w metaetyce.

³⁴ C o n e e, *Normative Epistemology*, s. 38.

³⁵ To popularne w metaetyce stanowisko zajmują m.in. R. M. Hare, S. Blackburn oraz A. Gibbard.

³⁶ Klasykami XX-wiecznego emotywizmu są A. J. Ayer, R. B. Perry oraz Ch. L. Stevenson.

5. WARTOŚCIUJĄCY I OPISOWY SENS KATEGORII RACJONALNOŚCI NAUKI

Przeгляд różnych sposobów użycia kategorii racjonalności w filozofii nauki przemawia na rzecz odrzucenia skrajnych interpretacji tej kategorii: zarówno kognitywistycznej, jak i akognitywistycznej. W wypowiedziach o racjonalności obecne są dwa komponenty: opisowy (rzeczowy) i wartościujący. Trudności, na jakie napotyka próba ich oddzielenia, polegają na tym, że w większości kontekstów przy interpretacji kategorii racjonalności trzeba się odwołać do innych pojęć wartościujących (również zawierających komponent wartościujący i opisowy), w szczególności do pojęć, które są uznawane za kryteria racjonalności nauki, takich jak pojęcie precyzji, uzasadniania, niesprzeczności, spójności oraz prawdy. Pytania o wzajemne relacje wymienionych pojęć, w szczególności o to, w jakich relacjach pozostają do siebie pojęcia prawdy i racjonalności, generują kolejny problem, związany z interpretacją kategorii racjonalności: czy racjonalność jest w nauce wartością instrumentalną czy też autonomiczną? Ujęcie racjonalności nauki jako wartości instrumentalnej, a taką wartością wydaje się ona wobec prawdy, jest łatwiejsze do pogodzenia z empiryczną interpretacją wypowiedzi o racjonalności, natomiast uznanie jej za wartość autonomiczną utrudnia takie jej traktowanie.

Opisowy element orzeczników „racjonalny” i „irracjonalny” oraz zawierających je twierdzeń na temat nauki różni się w zależności od branej pod uwagę koncepcji racjonalności nauki. Element wartościujący tych orzeczników, jeśli uznać go za wspólny wszystkim, a przynajmniej większości sposobów użycia kategorii racjonalności, można rozumieć na co najmniej trzy, powiązane ze sobą sposoby.

1) Pierwszy ze sposobów rozumienia orzeczników „racjonalny” i „irracjonalny” nawiązuje do ujęcia orzeczników „dobry” i „zły” przez G. E. Moore’a. „Racjonalny” znaczy tu tyle, co „wartościowy dodatnio”, czyli „cenny”, „irracjonalny” zaś tyle, co „wartościowy ujemnie”, czyli „bezwartościowy”, „pozbawiony wartości” albo „antywartościowy”. W tym sensie ocenianie jest chwaleniem lub ganiem jakiegoś przedmiotu. Ocena niesiona przez predykaty wartościujące jest stopniowalna, może być mocniejsza lub słabsza. Znaczenia wyrazów „dobry” i „zły” miały być, zdaniem Moore’a, wspólnym składnikiem znaczeniowym wszystkich innych użyc tych orzeczników. Podobnie jest z użyciem predykatów „racjonalny” i „irracjonalny”. W kontekście wieloznaczności pojęcia racjonalności, treść wartościująca jest, być może, jedynym wspólnym elementem różnych sposobów jego użycia.

2) W drugim znaczeniu, nazywanym perfekcjonistycznym³⁷, orzecznik „racjonalny” znaczy tyle, co „pasujący do pewnego wzorca”. Twierdzenie: „*x* jest racjonalne” (*resp.* „*x* jest irracjonalne”, np. „uzasadnienie jest racjonalne”, „działanie jest irracjonalne”) znaczyłoby tyle, co „*x* pasuje do pewnego wzorca lub do niego nie pasuje”. To użycie orzecznika „racjonalny” i jego antonimów implikuje podwójną relatywizację: (1) coś jest racjonalne, irracjonalne, bardziej lub mniej racjonalne ze względu na ów wzorec, z którym to coś zestawiamy; (2) jest ono równocześnie racjonalne, irracjonalne czy mniej lub bardziej racjonalne w porównaniu z innymi reprezentantami tej samej klasy. Wzorec, który stanowi punkt odniesienia oceny tego, o czym orzeka się predykat „racjonalny”, może być mglisty lub wyraźnie określony. Czasem jest on tak wyraźnie określony, a dopasowanie do niego jest tak wyraźnie zależne od posiadania pewnych określonych właściwości, że „racjonalny” w odniesieniu do danego przedmiotu zaczyna współznaczać te właściwości. To, że „racjonalny” w sensie perfekcjonistycznym zaczyna współznaczać określone właściwości będące warunkami niezbędnymi do osiągnięcia lub przybliżenia się do wyznaczonego wzorca, pomnaża jego wieloznaczność. Na przykład do warunków, które musi spełnić racjonalnie przyjęte twierdzenie, zalicza się w sposób tak oczywisty jego uzasadnienie, że powiedzenie „racjonalnie przyjęte twierdzenie” znaczy tyle, co „twierdzenie uzasadnione”. Podobnie „racjonalne działanie naukowe” znaczy tyle, co „działanie metodyczne”.

3) Wzorec, stanowiący punkt odniesienia perfekcjonistycznego znaczenia kategorii racjonalności, określony bywa przez zbiór reguł, co wiąże się z kolejnym rozumieniem orzecznika „racjonalny”, nazywanym normatywnym lub preskryptywnym. W ujęciu normatywnym predykat „racjonalny” znaczy tyle, co „taki, jaki powinien być”. Preskryptywne rozumienie racjonalności odgrywa ważną rolę w epistemologii i filozofii nauki, gdzie kwestia normatywności nauki, poznania, wiedzy, języka stanowi centralny punkt dociekań.

---

³⁷ O s s o w s k a, *Ocena i opis*, s. 325.

THE VALUING DIMENSION OF THE CATEGORY
OF THE RATIONALITY OF SCIENCE

S u m m a r y

The paper is an attempt to reflect on the valuing dimension of the category of the rationality of science, ontological and epistemological problems. Such problems should be solved should rationality be deemed a valuing category. Taking into consideration the discussions on the valuing character of the categories in ethics (good, evil) and the significance of moral judgements as the point of departure, I am posing a question about the importance of expressions with regard to the rationality of science, expressions treated as valuing expressions. Since the beginning of the reflections on science until now it has contained valuing and normative elements. This was irrespective of whether it took the form of logic, epistemology, methodology or philosophy of science. Moreover, the above disciplines were treated as, of their nature, formulating the ideal of knowledge and providing rules of a valuing cognition. In the twentieth century the central concept on which the discussions focused was the category of rationality. The question was how to define a valuable scientific knowledge and how to pursue science. We find some problems when we want to interpret the category of rationality as a valuing category. These problems seem to be good examples of questions that should be answered, while interpreting other epistemic categories as valuing. Including the category of the rationality of science in the valuing categories is tantamount to the conferral of a valuing sense on the statements about the rationality of science, the predicator „rational” and its antonyms.

The standpoints in question, the interpretations of valuing statements are as follows: anti-naturalism, naturalism, cognitivism, and acognitivism. They answer such questions as: 1) what kind of feature is rationality? 2) what are its relationships with other features, in particular with the features examined by the natural, or broadly, empirical sciences? 3) does the feature of being rational or the relationship of being a good reason on behalf of something really exist? 4) what kind of predicator of the predicator „rational” and its antonyms? 5) what are their relations to other predicators, in particular those predicators which the natural, or broadly, empirical sciences make use of? 6) what kind of propositions are the statements about the rationality of science? 7) what do the statements about the rationality of science denote, or do they denote anything really existing? 8) what are the relationships of the statements of the rationality of science to other statements, in particular the statements formulated by natural sciences, e.g. cognitive psychology? The review of various manners by which to use the category of rationality in the philosophy of science speaks on behalf of the rejection of extreme interpretations: both extremely cognitivist and acognitivist. In the statements about rationality there are now two components: descriptive (object-related) and valuing. The valuing component may be understood in at least three inseparable and often coexisting manners: approving/disapproving, perfectionist and normative.

Translated by Jan Kłos

Słowa kluczowe: racjonalność nauki, wypowiedzi wartościujące, ocena, opis, filozofia nauki, epistemologia, aksjologia.

Key words: rationality of science, valuing statements, evaluation, description, philosophy of science, epistemology, axiology.